

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 30

Рівне – 2018

УДК 94(477) + 94 (100)

А 43

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 30. – Рівне: РДГУ, 2018. – 241 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м.Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила – кандидат історичних наук, професор (м.Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м.Рівне)

Редакційна рада:

Давидюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Жарна Криштоф – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м.Чернівці)

Шугаєва Людмила – доктор філософських наук, професор (м.Рівне)

Члени редколегії:

Галуха Любов – кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Жилюк Сергій - доктор історичних наук, професор (м.Остріг)

Майзнер Роберт - доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Ченстохова, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м.Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м.Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 10 від 30 листопада 2018 р.

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №15857-4329Р**

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про державну реєстрацію періодичних видань» часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 820 від 11.07.2016 р.)

ISSN 2519-1942

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
історико-соціологічний факультет РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
<http://isf.rv.ua/>

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018

РОЗВИТОК ЧОРНОСОТЕННОГО РУХУ НА ВОЛИНІ 1905–1914 рр.: РЕСУРСНИЙ АСПЕКТ

На основі історичних джерел у статті розкрито питання розвитку право радикальної партії «Союз русского народа» на Волині на початку ХХ століття. Аналіз матеріалів дає можливість висвітлити питання використання в адміністративному, кадровому, фінансовому та інформаційному аспектах кадрового ресурсу православного духовенства як частини «Союзу російського народу». Автор статті стверджує, що православне духовенство відіграло важливу роль у поширенні ідеології «чорносотенців».

Концептуальна позиція статті полягає в тому, щоб всесторонньо проаналізувати використання кадрового ресурсу спрямованого на досягнення головного завдання – утвердження російське мислення у свідомості православних християн як необхідної умови формування російської ідентичності.

Ключові слова: Волинська губернія, чорносотенний рух, православне духовенство, Російська православна церква, кадровий ресурс Російської православної церкви.

The article deals with a question of resource possibilities of development of the right-wing party «The union of the Russian people» in Volyn region at the beginning of the XX century. The analysis of materials gives possibility to light up this question in aspects of administrative, human, financial and informative resources of the Black Hundreds Orthodox clergy, as a part of «The union of the Russian people». The author of this article underlines that the Orthodox clergy played an important role in the spreading of the Black Hundreds ideology.

Speaking about the achievements of modern methodology, the article analyzes the conceptual position of all resources for the main task – the Russian thought among the Orthodox population as the main condition to form the Russian identity.

Key words: Volyn province, the Black Hundreds movement, the Orthodox clerg, Russian Orthodox Church, personnel resource of the Russian Orthodox Church.

Звернення до теми діяльності «Союзу русского народа» (далі – СРН) зумовлено агресивною поведінкою Росії: анексія Криму та війна проти України, спроби втручання у політичне життя європейських країн, знищення мирного населення в Алеппо російською авіацією тощо. Така поведінка детермінується внутрішніми ідеологічними конструктами – пошук ворогів, ізоляціонізм у поєднанні з месіанізмом, відвертий союз Російської православної церкви з державою, що окремі аналітики розглядають як виклик ХХІ ст. Доцільно звернути увагу на висловлене ще у 2011 р. В. Путіними геополітичне завдання Росії: «Ми пропонуємо модель потужного наднаціонального об'єднання, здатного стати одним із полюсів сучасного світу і при цьому грати роль ефективної зв'язки між Європою і динамічним Азіатсько-Тихоокеанським регіоном» [20, с. 99]. Таким чином, окреслене завдання полягає вже не в «збиранні земель, де люд православний» (згідно зовнішньополітичного аспекту середньовічної теорії «Москва – Третій Рим»), а постає в реалізації ширших інтересів, де кордони європейського простору не конкретизуються.

Сьогодні країни Європи проходять серйозні випробування. Україна в сучасних реаліях переживає всі жахливі наслідки апробації ведення на її території гібридної війни. Питання ускладнене проросійським вектором діяльності частини духовенства і вірян, що потребує всебічного вивчення, у тому числі в рамках історичних досліджень.

Вивчення досвіду діяльності СРН актуалізується також тим, що ця діяльність складає сегмент практики ідеології «Русского мира», що впродовж століть реалізовувалася у різних формах: від формування малоросійської, а потім радянської ідентичностей, до фізичного винищення людей під час Голодомору та масового терору 30 років ХХ ст. У цій статті вивчення задекларованої теми обмежується тільки дослідженням питання ресурсних можливостей розвитку СРН на Волині.

Специфіка теми та сучасні методологічні підходи продиктовують застосування кількох засадничих теорій, передусім теорії соціативного конструктивізму Л. Седермана у з'ясуванні питання формування штучної спільноти з метою досягнення політичних цілей. Важливе значення мають напрацювання представників школи «Анналів» щодо вивчення ментальності та індивідуальної свідомості в історичному процесі. Розглядаючи духовенство як соціальну спільноту, що існувала в умовах політичних трансформацій, автором статті використано також окремі положення, напрацьовані соціологами та політологами й, звичайно, метод причинно-наслідкових зв'язків. Аналіз досліджень

попередників спонукав вивірення окремих фактів, подій, інтерпретації джерел, що потребувало застосування методу контент аналізу.

Доводиться констатувати, що в сучасній українській науці, попри актуальність теми, вивчення проблематики чорносотенного руху на Волині залишається недостатнім. Діяльність СРН висвітлюється або у всеукраїнському контексті [12; 13], або в контексті історії Російської православної церкви [8; 9] чи суспільно-політичного життя [23; 24]. Загалом увага дослідників фокусується на антиєврейській риторичі, яка переважає текстуально інші питання.

У дослідженні означеної проблеми важливе значення має передусім наступне концептуальне осмислення. Усі програмні засади і практики праворадикальних чи чорносотенних партій – захист царського самодержавства, відстоювання єдиної і неподільної Росії, боротьба проти революційних і національних рухів, ксенофобія тощо – мали лише зовнішнє вираження у досягненні головної мети, ідеологічний зміст якої полягав у необхідності формування і розвитку російської національної самосвідомості.

Симулякр «руський» забезпечував можливості утвердження такого світогляду не стільки серед етнічних росіян («великоросів»), скільки серед українців, що знайшло відображення у назві однієї з найбільших промонархічних партій «Союз русского народа», а також у назвах окремих чорносотенних осередків, наприклад «Клуб русских националистов», «Партия истинно-русских малоросов» і інших, які діяли у губерніях Правобережної України. Як виключення із правил, можна вважати факт існування відділу Монархічного союзу православних українців чисельністю 140 осіб у Семидубах Балтського повіту Подільської губернії, що потребує окремого з'ясування. За характеристикою генерал-губернатора, на Правобережжі не існувало виключно російських організацій, а до лав «руських» входили однаково як «великороси, так і малороси» [23, 139].

У Російській імперії на початку ХХ ст. чорносотенні партії нараховували близько 450 тис. членів. Більшість їхніх структур знаходилася в українських губерніях. У Волинській губернії домінував «Союз русского народа», який наприкінці 1907 р. мав уже 1068 осередків (434 відділи і 634 підвідділи) [13, с. 147; 23, с. 136], що складало 3,8% православного населення [24, с. 189]. Чорносотенні газети Російської імперії, у тому числі «Киевлянин» (ред. Д.І. Піхно), дозволяли собі констатувати, що російський націоналістичний рух походить з Малоросії, з Києва та Волині, що саме Малоросія стала твердинею царського самодержавства і дала відсіч революційному бунту [3, с. 55].

Чорносотенці далеко не завжди знаходили підтримку з боку органів місцевої влади [25, с. 194]. Проте, у Волинській губернії СРН мав значний ресурс для свого розвитку (адміністративний, кадровий, фінансовий, інформаційний) та доволі строкату соціальну базу, представлену чиновниками, духовенством, дрібним поміщицьким дворянством, селянами. Останні, розраховуючи на обіцянку чорносотенців сприяти їм у вирішенні земельного питання, записувалися до СРН, на рівні місцевих громад обирали своїх керівників – старост у низових осередках партії. Польсько-католицьке велике землеволодіння й пануюча єврейська посередницька торгівля сільськогосподарською продукцією, з одного боку, та прагнення православних селян розширити свої земельні наділи за рахунок поміщиків і неспроможність російських споживчих товариств конкурувати з євреями, з іншого – зумовлювали напружений характер соціально-економічних відносин.

Маніпулюючи земельним питанням, чорносотенці намагалися переконати селян, що справжня причина їхніх бід – це поляки і євреї, а не царське самодержавство. Така пропаганда лягала на добрий ґрунт, оскільки наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. основна маса волинського селянства виявила недружнє (подеколи вороже) відношення до панства і єврейства, про що йдеться в численних звітах Волинського Губернського жандармського управління (далі – ГЖУ) й змістовно відображено в історичній літературі [23, с. 138]. Але подібне відношення селяни виявили і до царизму, у тому числі до православного духовенства, авторитет якого бажав кращого. Тому ідеологічна частина програми СРН їх особливо не цікавила. У низці випадків, коли сподівання селян не виправдовувалися, поодиноко або цілими осередками вони виходили із СРН. Зокрема, газета «Рада» у 1908 р. повідомляла про факт відмови селян підписатися «За самодержавство», а також про рішення під час виборчої кампанії 1907 р. Шилівського осередку Вербовецької волості вийти із СРН, проігнорувавши прохання священника підтримати правого депутата, бо у відозві нічого не говорилося про землю [18, с. 3].

Цей інформаційний ресурс доповнювався офіційним виданням «Волинские епархиальные ведомости», на сторінках якого у форматі архієрейських звернень, консисторських розпоряджень, анонімних статей прямо чи опосередковано формували думку про закономірність участі волинського духовенства у політичному житті, необхідність підтримки правих політичних партій під час виборів до Державної Думи, а також позитивно висвітлювали здійснені чорносотенцями акції [1;4; 5; 14].

Зазначені випадки, однак, суттєво не впливали на в цілому позитивну динаміку розвитку чорносотенного руху на Волині. Адмінресурс, який забезпечувався підтримкою губернатора, ГЖУ та

іншими органами місцевої влади, відігравав свою роль. Наявні джерела містять чимало фактів покарання людей за критику СРН. Так, вчителя церковнопарафіяльної школи Чарторійська Луцького повіту, за те, що він у спілкуванні з селянами негативно висловився на адресу «союзників», засудили до двох років заслання [8, с. 126].

Доволі промовистим прикладом застосування адмінресурсу може бути переслідування безпосередньо губернатором редколегії ліберально-демократичної газети «Вольнь», яку видавав у Житомирі керівник відділення Волинської казенної палати Г.І. Коровицький. У численних скаргах губернатора київському, подільському і волинському генерал-губернатору зазначалося, що в газеті відверто пропагують ідеї боротьби проти уряду та існуючого ладу, висловлюють протестні настрої населення і настійно висувають вимоги звільнити І. Коровицького з державної служби та закрити газету [10, с. 149].

До справи цькування долучалися промонархічні кола, представники яких в анонімній брошурі звинувачували газету в організації всіх заворушень, розпалюванні ненависництва, що призвело до кровопролиття в Житомирі і «В ім'я якої свободи, тобто свавілля і насильства – різноплемінна молодь і напівосвічені чиновники – відступники від всього російського, давно господарюють у злостивій реакції «Вольни» і здійснюють наругу над російським словом, а ситий чиновник, редактор, не вважає себе винуватим у всіх мерзотах друку» [10, с. 149]. Як наслідок, впродовж 1906 р. проти газети «Вольнь» було порушено 20 кримінальних справ, а самого І. Коровицького засуджено до трьох років ув'язнення за «порушення закону про друк... за поширення неправдивих свідчень про діяльність уряду, що викликали серед населення вороже до нього відношення» [10, с. 149].

Водночас постановою генерал-губернатора від 8 грудня 1906 р. було закрито типографію Є.І. Щербицького, де видавалася газета. Хоча з часом губернатор дозволив відкрити типографію і видання газети, спочатку під назвою «Голос Вольни», а з грудня 1908 р. – «Вольнь» за редакцією Т.Т. Бортнікова, утиски тривали. Незважаючи на більш поміркований зміст публікацій, газету неодноразово штрафували на 200–500 руб. [10, с. 150]. Разом з тим, чорносотенна преса не зазнавала жодних обмежень чи цензури. Житомирський відділ СРН очолював відставний генерал А.М. Красильніков. Відділ мав низку підвідділів в місті, із яких утворювалися на готовій матеріальній базі вже існуючих громадських та церковно-громадських організацій, зокрема, Володимиро-Василівського та Анастасіївського церковних братств, благодійного товариства «Житомирське піклування про народну тверезість» (його роботу було відзначено Великою золотою медаллю на міжнародній тематичній виставці в італійському місті Туріні) [8, с. 67].

В організаційному відношенні окремі осередки мали лише формальний зв'язок з відділом й, діючи автономно, фактично керувалися впливовими почесними членами. Наприклад, Володимиро-Василівське єпархіальне та Анастасіївське церковні братства були підпорядковані безпосередньо архієпископу Антонію (Храповицькому). Принагідно зауважимо, що в межах Волинської губернії чорносотенною пропагандою займалися десятки інших церковних братств, серед яких особливою активністю відзначався «союзний» осередок братства імені князів Острозьких, заснованого в Острозі 1909 р. при Богоявленському соборі. Свої зібрання чорносотенці під керівництвом протоієрея І. Ковалевського проводили в читальній залі братської бібліотеки. Вони супроводжувалися молитвами, виконанням державного гімну, патріотичних пісень з прославлення царя самодержавного, російського православ'я, героїчного минулого, ксенофобськими промовами, що було характерно для всіх зібрань СРН [22, с. 48].

У 1911 р. Житомирський відділ СРН виступив з ініціативою створення на власні кошти християнської патріотичної («без шкідливої суміші з єврейством») нової жіночої гімназії святої Анастасії, на що отримав дозвіл особисто від імператора [9]. Ідея відкриття такого навчального закладу сприймалася житомирянами по-різному: схвальними відгуками, прохолодно критично. Єврейська громада, налякана жовтневими погромами в Житомирі 1905 р., намагалася відстоювати свої права [7].

Адміністрація гімназії через певні фінансові проблеми (помірність оплат навчання та необхідність звільнити від плати окремих учениць православного походження) тимчасово не заперечувала проти прийому до закладу учениць католицького віросповідання. За даними Л.Єршової, у 1911 р. в числі 116 зарахованих до закладу дівчат виявилось 27 католичок і 1 лютеранка [6, с. 145]. Православне духовенство не поспішало віддавати своїх доньок до Анастасіївської гімназії, що з огляду на факт тісної взаємодії єпархіального керівництва з СРН виглядало не «патріотично». У 1912–1913 навчальному році серед учениць гімназії число дворянок і доньок чиновників складало 45%, представниць купецько-міщанських станів – 35%, селянок – 15% і лише 5% – доньок священнослужителів [6, с. 146].

У дослідженні ресурсних можливостей розвитку чорносотенного руху особливої уваги потребує питання фінансового забезпечення. Відомі факти використання значних сум із державних коштів та виділених 12 млн. руб. особисто імператором [8, 122]. Крім того, на місцях до фінансування СРН долучалися монастирі, приватні заможні особи, церковні братства, громадські організації (наприклад, у

грудні 1906 р. Волинський комітет опікунства про народну тверезість на розвиток СРН виділив 1 тис. руб.) [8, с. 122]. Проте у багатьох випадках до низових осередків, особливо невеликих містечкових та сільських, гроші не доходили й вони нерідко формально функціонували за рахунок владних членських внесків у 50 коп.

Найбільше фінансове забезпечення мав Почаївський відділ СРН, який користувався послугами банку Почаївської лаври «Волино-Почаївський народний кредит», заснованого лідером Почаївського відділу СРН, архімандритом Віталієм (Максименко). У 1909 р. Почаївська лавра володіла залишковим капіталом у 377 тис. руб. [8, с. 20].

Участь волинського духовенства у чорносотенному русі обумовлювалася кількома чинниками: офіційною позицією Російської православної церкви, всебічним сприянням СРН правлячого архієрея Антонія (Храповицького), особистісними світоглядними орієнтирами, прагматичними мотивами кар'єрного зростання тощо.

Архієпископ Антоній неодноразово закликав духовенство брати найактивнішу участь у діяльності СРН, особисто благословляв утворені осередки іконою, вимагав від благочинних, щоб в кожному окрузі керівниками місцевих осередків обиралися священники «здібні розвивати серед народу здорові ідеї», особливо ревних через консисторію та Синод переводив на кращі парафії, нагороджував, призначав на посади місіонерів (місіонери отримували додаткову оплату від 300 до 700 руб) [1, с. 67, 74, 155-156]. Як наслідок, наприкінці 1907 р. четверта частина штатного духовенства (приблизно 300 священників) головувала у «союзницьких» осередках [8, с. 120].

Звичайно, не усі священники сприймали чорносотенну ідеологію, але вони не могли ігнорувати спеціальні розпорядження архієрея і консисторії сприяти СРН і, щоб уникнути можливих репресій за бездіяльність, наперекір власному сумлінню, брали у його діяльності якусь участь. Один із волинських священників на докір кореспондента газети «Рада», як він міг допустити утворення «союзного» осередку у своїй парафії, з гіркотою відповів: «А що ж, голубе, зробіть? Не можна нічого казати... Секретное предписаніє... Не одважився... Жінка, діти. Куди дінуть, як поженуть зі служби, мушу мовчати. Адже пам'ятаєте, скільки клопоту мав отець Пантелій, що був там натякнув прихожанам за той гаспидський союз. Насилу відкараскався...» (орфографію збереже) [16, с. 3]. Ця сповідь парафіяльного священника настільки точно розкриває ту непросту ситуацію, в якій опинилася основна маса волинських кліриків, що її не можна оминати при характеристиці позицій/поведінки священників у вище означених умовах, попри оприлюднення поданої цитати попередніми дослідниками [8, с. 120; 23, с. 145].

У кадровій політиці архієпископ Антоній особливо не покладався на місцеве духовенство й найважливіші справи у роботі СРН доручав етнічним росіянам та запрошеним із Росії чорносотенним діячам. Найбільш довіреною особою був архімандрит Віталій (Василь Іванович Марченко), який був переведений на Волинь з Владикавказької єпархії ще у 1902 р. (одночасно із владикою Антонієм) і вже наступного року став редактором газети «Почаевский листок». У серпні 1906 р. він офіційно очолив Почаївський відділ СРН, а у 1910 р. розпочав видання російськофільського часопису «Русский инок». Його помічником, а з 1914 р. редактором цього видання став ієромонах Тихон (Шарапов Костянтин Іванович) [21, с. 369, 429]. У 1906 р. до Почаївської лаври з С. Петербурга прибув один із самих войовничих чорносотенців, ієромонах Іліодор (Сергій Труфанов), який під час процесії особисто брав участь у вуличних побиттях. З 1 вересня 1906 р. він розпочав видання щоденної газети «Почаевские известия», вже сам заголовок якої відображав весь зміст ідеології СРН: «Працювати ми будемо для того, щоб простий народ, селянський люд православний знав правду й умів відстояти свої святині: віру святу православну, царя білого самодержавного і Росію руську, а не польсько-єврейсько-вірменську» [15]. Ці видання, які на шпальтах повторювали зміст чорносотенної періодики Російської імперії (зокрема «Киевлянина», «Московских Ведомостей», «Вече»), виходили великим накладом. Крім того, почаївські «союзники» видавали окремі брошури та пропагандистські листівки чорносотенного змісту. Наприклад, тільки наприкінці 1906 р. друкарні Почаївської лаври надрукували 36 тис брошур і 30 тис. листків, і вся ця чисельна література була поширена у містах і селах [8, с. 12].

Почаївські «союзники», з метою продемонструвати історичну спільність «великоросів» і «малоросів» як єдиного народу та показати, що вони подібно козакам так само борються за православну віру, у 1912 р. відкрили скит «Козацькі могили» й організували з цієї нагоди кілька масових хресних ходів. Підтримуючи ініціативу Почаївського відділу СРН, у серпні 1912 р. до лаври прибув архієпископ Антоній, який відправив вдячний молебень перед іконою Почаївської Богородиці і висловив вдячність активу та особисто архімандриту Віталію за здійснення великої духовно-патріотичної роботи [1, с. 156].

Для підготовки майбутніх кадрів, здатних проводити місіонерську діяльність та працювати «на користь православ'я і російської народності» (служити інтересам великоросійського шовінізму) у 1908 р. за ініціативи архієпископа Антонія на базі Богоявленського монастиря було відкрито Житомирське

училище Пастирства з трьохрічним терміном навчання дорослих хлопців без семінарської освіти. Знову ж таки управління цієї інституції зосереджувалося у руках росіян: керівника, архімандрита Богоявленського монастиря Гавриїла (Восводіна Григорія Дмитровича), якого у 1910 р. возвели до чину єпископа Острозького; його помічника, ієромонаха Прокопія (Титова Петра Семеновича); магістра богослов'я, ієромонаха Серапіона (Воїнова Сергія) [21, с. 419]. На розвиток училища Синод одноразово виділив 6 тис. руб. і встановив щорічне фінансування у сумі 2 тис. руб., що забезпечувало кращі матеріальні умови учням у порівнянні з студентами Волинської духовної семінарії [8, с. 39-41].

Отже, чорносотенний рух на Волині мав потенційні можливості розвитку: адміністративний, кадровий, фінансовий, інформативний ресурси та соціальну базу у підтримці передусім частини духовенства та православного сільського населення. Цілком закономірно, що система царського самодержавства забезпечувала необхідні умови для діяльності СРН. Подальше вивчення теми потребує поглиблення вже досліджених питань на основі ширшого залучення архівних документів та висвітлення інших, насамперед політики ксенофобії щодо українців, поляків, євреїв і, навіть, німців-колоністів.

Список використаних джерел

1. Архипастырские послания и наставления Высокопреосвященнейшего Антония, архиепископа Волынского и житомирського пастирям и пастве Волынской от июня месяца 1902 года по октябрь 1913 года. Почаев, 1913. 161с.
2. Борщевич В., Православне духовенство Волині у ХХ ст. дис...док. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Львів, 2011. 546 с.
3. Волковинський В. Чорна сотня та її хрещені батьки в Україні на початку ХХ ст. // «Проблеми історії України ХІХ – поч. ХХ ст.». Київ, 2002. Вип. 5. С. 54–60.
4. В.М. (священник). Выборы близко! // «Волынские епархиальные ведомости». 1907. № 1–2. Часть неофициальная. С. 36–37.
5. Д.С. (священник). Положение духовенства в общественном движении // «Волынские епархиальные ведомости». 1906. № 29. Часть неофициальная. С. 961–965.
6. Єршова Л. Жіноча освіта на Волині: монографія. Житомир, 2006. 488 с.
7. Єврейская газета о гимназии Святой Анастасии. // «Жизнь Волыни». 5 июня 1911.
8. Жилюк С. Російська церква на Волині (1793–1917 рр.). Житомир 1996. 174 с.
9. К открытию в г. Житомире женской гимназии Святой Анастасии // «Жизнь Волыни». 10 июня 1911.
10. Мілясевич І. Газета «Волынь» (1882–1918 рр.): історія, місце в суспільному житті Волині кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: Наук. зап Рівненського державного гуманітарного ун-ту. Випуск 24. Рівне, 2013. С. 145–152.
11. Надтока Г. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект. Київ, 1988 217 с.
12. Омелянчук И., Чорносотенное движение на Украине в 1904–1914 гг.: авт. дис...канд. ист. наук : 07.00.01 – история Украины. Київ, 1997. 18 с.
13. Омелянчук И. Численность Союза русского народа в 1907–1914 гг. в правобережных украинских губерниях // «Белоруссия и Украина: ежегодник - История и культура». Минск, 2005/2006. С. 146–152.
14. От Волынской духовной консистории // Волынские епархиальные ведомости. 1906. № 30. Часть официальная. С. 514–515.
15. По Україні // «Рада». 3 рудня 1906. № 69.
16. По Україні // «Рада». 6 березня 1907. № 54.
17. По Україні // «Рада». 17 березня 1907. № 64.
18. По Україні // «Рада». 8 квітня 1908. № 82.
19. Русское православие: вехи истории. Москва, 1989. 720 с.
20. «Русский мир» Кирила не для України: 36. Наук. Статей. Київ, 2014. 343 с.
21. Священномученик Аркадий (Остальский; 1889–1937), Епископ Бежецкий, викарий Тверской епархии: «Мы не должны бояться никаких сомнений...». Творения: в 2-х Т. / Сост. Игорь Кучерук, Евгений Тимиряев, Т. 2. Житомир, 2011. 464 с.
22. Степанов С. Чорная сотня в России 1905–1914. Москва, 1992. 330 с.
23. Титлинов Б. Православная церковь на службе самодержавия в русском государстве. Ленинград, 1924. 210 с.
24. Хитровская Ю. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці ХVІІІ – початку ХХ ст.. Київ, 2011. 472 с.

25. Цецик Я. Роль монархічних політичних структур у посиленні напруги в сфері міжнаціональних відносин у Волинській губернії на початку XX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. Записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту Випуск 23. Рівне, 2012 С. 186–195.

References

1. Arkhypastyrskye poslaniya y nastavleniya Vysokopreosviashchennisheho Antonya, arkhyepyskopa Volynskoho y zhytomyrskoho pastyriam y pastve Volynskoi ot yunia mesiatsa 1902 hoda po oktiabr 1913 hoda. Pochaev, 1913. 161 s.
2. Borshcheych V., Pravoslavne dukhovenstvo Volyni u KhKh st. dys....dok. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Lviv, 2011. 546 s.
3. Volkovynskiy V. Chorna sotnia ta yii khreshcheni batky v Ukraini na pochatku KhKh st. // «Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. KhKh st.». Kyiv, 2002. Vyp. 5. S. 54–60.
4. V.M. (sviashchennyk). Vybery blyzko! // «Volynskye eparkhyalnye vedomosty». 1907. № 1–2. Chast neofytsyalnaia. S. 36–37.
5. D.S. (sviashchennyk). Polozhenye dukhovenstva v obshchestvennom dvyzhenyy // «Volynskye eparkhyalnye vedomosty». 1906. № 29. Chast neofytsyalnaia. S. 961–965.
6. Iershova L. Zhinocha osvita na Volyni: monohrafiia. Zhytomyr, 2006. 488 s.
7. Ievreiskaia hazeta o hymnazyy Sviatoi Anastasy. // «Zhyzn Volyni». 5 yunia 1911.
8. Zhyliuk S. Rosiiska tserkva na Volyni (1793–1917 rr.). Zhytomyr 1996. 174 s.
9. K otkrytiyu v h. Zhytomyre zhenskoi hymnazyy Sviatoi Anastasy // «Zhyzn Volyni». 10 yunia 1911.
10. Miliasevych I. Hazeta «Volyn» (1882–1918 rr.): istoriia, mistse v suspilnomu zhytti Volyni kintsia XIX – pochatku XX st. // «Aktualni problemy vitchyznianoї i vsesvitnoi istorii: Nauk. zap Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho un-tu». Rivne, 2013. S. 145–152.
11. Nadtoka H. Pravoslavna tserkva v Ukraini 1900–1917 rokiv: sotsialno-relihiiniy aspekt. Kyiv, 1988 217 s.
12. Omelianchuk Y., Chornosotnoe dvyzhenye na Ukraine v 1904–1914 hh.: avt. dys...kand. yst. nauk : 07.00.01 – ystoriya Ukrainy. Kyiv, 1997. 18 s.
13. Omelianchuk Y. Chyslennost Soiuzu russkoho naroda v 1907–1914 hh. v pravoberezhnykh ukraïnskykh huberniyakh // «Belorussiya y Ukraina: ezhehodnyk - Ystoriya y kultura». Mynsk, 2005/2006. S. 146–152.
14. Ot Volynskoi dukhovnoi konsystoryy // «Volynskiie eparkhyalnye vedomosty». 1906. № 30. Chast ofytsyalnaia. S. 514–515.
15. Po Ukraini // «Rada». 3 rudnia 1906. № 69.
16. Po Ukraini // «Rada». 6 bereznia 1907. № 54.
17. Po Ukraini // «Rada». 17 bereznia 1907. № 64.
18. Po Ukraini // «Rada». 8 kvitnia 1908. № 82.
19. Russkoe pravoslavnye: vekhy ystoryy. Moskva, 1989. 720 s.
20. «Russkiy myr» Kyryla ne dlia Ukrainy: Zb. Nauk. Statei. Kyiv, 2014. 343 s.
21. Sviashchennomuchenik Arkadii (Ostalskiy; 1889–1937), Epyskop Bezhetskiy, vykaryi Tverskoi eparkhyi: «My ne dolzhny boiatsia nykakykh somneni...». Tvorenyia: v 2-kh T. / Sost. Yhor Kucheruk, Evheniy Tymyriaev, T. 2. Zhytomyr, 2011. 464 s.
22. Stepanov S. Chornaia sotnia v Rosyy 1905–1914. Moskva, 1992. 330 s.
23. Tytlynov B. Pravoslavnaia tserkov na sluzhbe samoderzhavyia v russkom hosudarstve. Lenynhrad, 1924. 210 s.
24. Khytrovskaia Yu. Uchast khrystianskykh konfesii u suspilno-politychnomu zhytti Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII – pochatku KhKh st. Kyiv, 2011. 472 s.
25. Tsetsyk Ya. Rol monarkhichnykh politychnykh struktur u posylenni napruhy v sferi mizhnatsionalnykh vidnosyn u Volynskii hubernii na pochatku KhKh st. // «Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoi istorii: Nauk. Zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho un-tu». Rivne, 2012 S. 186–195.

УДК 94:329(477)

Руслана Давидюк, Тетяна Микитюк

«ПОВОРОТНИЦТВО» ДО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: РОЛЬ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ФАКТОРА

Проблема повернення представників української еміграції до УСРР була викликана як внутрішніми, так і зовнішніми причинами. Репатріацію провокували критичні обставини побуту інтернованих військових, розірвання родинних зв'язків, труднощі працевлаштування, а також зміна політики радянської влади у першій половині 20-х рр. Більшовики проголошували амністії, виділяли значні кошти на роботу з розкладу української політичної еміграції. Попри значну частину поворотників, більшість

З М І С Т

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Федоришин Микола

ПІВНІЧНИЙ КОРДОН ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА
У СЕРЕДИНІ XII СТОЛІТТЯ 3

Паславська Наталія

КЕРІВНИЦТВО КРАВЕЦЬКОЇ КОРПОРАЦІЇ ЛЬВОВА В XVI-XVIII СТ.:
ЦЕХМІСТРИ, СТОЛОВІ ТА СТАРШІ МАЙСТРИ 8

Смерека Богдан

ВОЛОЦА – ЛУЦА – КОРИТКІВ: ДО ІСТОРІЇ ДВОХ НЕВДАЛИХ ЛОКАЦІЙ
ОДНОГО МІСТЕЧКА В ПЕРЕМИШЛЬСЬКІЙ ЗЕМЛІ В XVII СТ. 12

Гурбик Андрій

КОЗАЦЬКА ЗВИЧАЄВО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ
РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНО- КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН 21

Шеретюк Руслана, Стоколос Надія

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ ЧЕРНЕЧИХ ОРДЕНІВ
НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНИ (XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.):
СУТНІСТЬ, СПРЯМОВАНІСТЬ, НАСЛІДКИ 27

Візітів Юлія, Рогожина Катерина

ВИБРАНІ ОСОБИСТОСТІ: УКРАЇНСЬКІ КАРТВЕЛІ ДОБИ РОМАНТИЗМУ
(XVIII–XIX СТОЛІТТЯ) 33

Мартинчук Світлана

КУСТАРНЕ ВИРОБНИЦТВО ВОЛИНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ. 39

Самчук Тарас

МУЗИЧНІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. ВОЛОДИМИРА (1834–1863) 47

Проців Олег

ГОСПОДАРСЬКЕ ЗНАЧЕННЯ РОЗВЕДЕННЯ РАКІВ У ГАЛИЧИНІ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ 52

Левчук Ірина

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРОСВІТНИЦЬКО-ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ВОЛИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. 57

Прищепя Олена

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЇ В ПРИШВИДШЕННІ ТЕМПІВ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ
ПОВІТОВИХ МІСТ ТА МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.) 62

Галуха Любов РОЗВИТОК ЧОРНОСОТЕННОГО РУХУ НА ВОЛИНІ 1905–1914 рр.: РЕСУРСНИЙ АСПЕКТ	69
Давидюк Руслана, Микитюк Тетяна «ПОВОРОТНИЦТВО» ДО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: РОЛЬ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ФАКТОРА	74
Бородинська Ліна ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА МАРЦИНКОВСЬКОГО У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ СПІЛЬНОТ	82
Павлова Олександра «КИЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ» КИЇВСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН. ЛІНІЇ УКРІПЛЕНЬ КИЄВА, СТВОРЕНИХ 1929–1941 РОКАХ	88
Карпуніна Тетяна, Одарчук Тетяна УКРАЇНА В ПЛАНАХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	91
Малежик Дмитро ДІЯЛЬНІСТЬ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ІЗ РОЗВ’ЯЗАННЯ МОВНОЇ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У 1960-х рр.	101
Грубінко Андрій ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ	105
Ліннік Юрій МОДЕЛЬ СПІВІСНУВАННЯ АВТОКЕФАЛЬНИХ ЦЕРКОВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД)	110
Томчук Любов ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНКИ В КУЛЬТУРІ	113
РОЗДІЛ 2.	
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ	
Озимчук Олег СТРАТЕГІЯ ПЛАНУВАННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ У ФРАНЦІЮ (1346-1347) АНГЛІЙСЬКОГО КОРОЛЯ ЕДУАРДА III	117
Константинов Валентин СИТУАЦІЯ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЖЕСТВА В КОНЦЕ 1615 НАЧАЛЕ 1616 ГОДА	123
Ціватий Вячеслав ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИЙ ФІНАЛ ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ (1618–1648): ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ	127

Кукса Александр БЕЛАРУСЬ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ П. СКОРОПАДСКОГО	135
Щавлінський Микола БІЛОРУСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА І РОЗВИТОК БІЛОРУСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В 1918 РОЦІ	138
Хахула Любомир 1918 РІК В УКРАЇНІ З ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (1989–2015)	143
Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна КОРАН ТА ЕТИЧНІ ПРИПИСИ ІСЛАМУ	148
Срібняк Ігор ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА ВІЙСЬКОВИХ ІНВАЛІДІВ УНР У ПОЛЬЩІ: ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕБІГ КОНФЛІКТУ МІЖ ЦЕНТРАЛЬНИМ ПРАВЛІННЯМ ТА ТАБОРОВИМИ ФІЛІЯМИ (1923 р.)	152
Науменко Олена РЕПАТРІАЦІЯ ГРОМАДЯН СРСР З ТАБОРІВ DPs: НАПРАЦЮВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД (1944–1946 рр)	157
Опанасюк Тетяна РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОГО ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В РОСІЇ (КІНЕЦЬ 1989 – ПОЧАТОК 1991 рр.)	162
Панченко Андрій ПАРТІЇ, «ВИСІВ У ПОВІТРІ» НА ПОРОЗІ ОДНОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ БССР	167
Мартинчук Інна РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ (НА ПРИКЛАДІ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)	171
Олюнина Ирина РАЗВИТИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ БЕЛАРУСИ И УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	179
Сєвєрова Ольга, Биков Александр ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОГО ІСТОРИЧНОГО МІФУ	182
Санжаревський Олег ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ В КІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ	186
РОЗДІЛ 3.	
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Прищєна Богдан ПЛАНУВАННЯ ТА ЗАБУДОВА МІСТА РІВНОГО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII СТ.	191

<i>Антипчук Надія</i> МАЛОДОСЛІДЖЕНИЙ КРАЙ В ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВОЛИНИ	204
<i>Михальчук Роман</i> ПРОДАЖ МАЙНА ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ В КОСТОПІЛЬСЬКИЙ МІСЬКІЙ УПРАВІ	209
<i>Алексійчук Лариса</i> САНІТАРНИЙ ПУНКТ / ШПИТАЛЬ ВОЄННОЇ ОКРУГИ «ЗАГРАВА» У СЕЛІ ТИННЕ НА САРНЕНЩИНІ	214
<i>Данильчук Віталіна</i> ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ У МІСТІ РІВНЕ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	219
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ	
<i>Блануца Андрій</i> ПЕРЕЯСЛАВСЬКА ЗЕМЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	226
РОЗДІЛ 5. РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, ОГЛЯДИ	
<i>Шеретюк Валерій</i> ПОГЛЯД УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ НА ФЕНОМЕН «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ» 1968 р. (Рец.: Криза комуністичної системи в Чехословаччині: «Празька весна» 1968 р. та утвердження режиму «нормалізації»: монографія / Р. М. Постоловський, І. О. Десятничук, А. В. Слесаренко, І. В. Філіпчук; за ред. Р. М. Постоловського. – Рівне: Видавець О.Зень, 2018. – 240 с.: іл.)	234

ISSN 2519-1942

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 30

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Лариса Федорук, Владислав Самсонюк**

Обкладинка – **Григорій Волохов**

Підписано до друку 30.11.2018 р. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300. Замовлення № 226/1.

Віддруковано засобами різнографічного друку
ПП Самборський І.О.
вул Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33028

ISSN 2519-1942

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – Вип. 30. – Рівне, 2018. – 241 с.

УДК 94(477) + 94 (100)

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018